

Gerencsér Anna

Határfolyók

Ady Endre *Harc a Nagyúrral* című versének értelmezése

(II. helyezett)

A *Harc a Nagyúrral* Ady létharc-versei közül a legismertebb, igazi klasszikus: ha máshol nem, az iskolában mindnyáján találkozunk már vele. A tanár talán felolvasta, mi pedig csodálva hallgattuk vagy unottan torpedóztunk a pad alatt, és ha a dolgozatban előkerült, beosztottuk a megfelelő skatulyába, írtunk pár sort a rímeléséről és az ismétlésről mint költői eszköztől, behúztuk a kötelező jellegű egyenlőségjelet a Nagyúr aranya és a pénz közé, ezzel pedig le is tudtuk az egészet. Diákok és olvasók generációi siklottak így át a versen, csak a felszín borzolva, anélkül hogy mélyebbre merülnének benne – ez pedig azért is hiba, mert *Harc a Nagyúrral* nemcsak hogy ennél jóval mélyebb tartalommal bír, de egyben görbe tükröt tart minden ember elé, egy örök hibával s egy halhatatlan gondolattal szembesítve minket.

Már a helyszín árulkodó: a „zúgó Élet partja” egy széles körben ismert kép negatívja. Az emberi tudatban, szimbólumrendszerben és gondolkodásban a folyók rendszerint választóvízként vannak jelen, s az átkelés nehézsége miatt próbatételt jeleznek. Ez utóbbi a népmesékben is gyakran felmerülő toposz; még mélyebben beépült azonban a köztudatba az alvilági folyó képe, mely a holtak világát választja el az élőkétől. A görög mitológiában a Sztüx (illetve egyes források szerint az Akherón) határolja Hádész földjét, s ezen át Kharón, a révész szál-

lítja fáradhatatlanul a holtak lelkeit, ha azok megfizetik a viteldíjat. Hasonló „védműveket” láthatunk a skandináv mitológiában is: Hél birodalmát a Gjöll határolja, mely fölött a Gjallarbrú nevezetű híd ível át, s csak az kelhet át rajta, aki kielégítő választ tud adni az ór, Móðguðr kérdésére, hogy kicsoda és mi járatban van ezen a kietlen helyen. Az Ady által festett kép épp az ellentettje a Sztüx partjának: a Halál folyója helyett az Élet hullámai hömpölyögnek mellette, révész helyett, aki megkönynyitené az átkelést, kérlelhetetlen őr állja útját, s ahelyett, hogy ő nyújtaná át a gyászoló rokonok által gondosan a szemére vagy a nyelve alá helyezett érmét, kétségbeesetten igyekszik kicsikarni valamicskét a Nagyúr aranyából.

Hiába zúg ott az Élet, ez a tökéletes tükörkép mégis az ellentétpárjára emlékeztet, s a halált idézi fel, amit csak erősítenek a helyszín további leírásai. Ady és a Nagyúr hangsúlyozottan kettesben állnak a parton, s ez a magány megegyezik a nemlétre készülő lélek magányával, mert bár-hogy is élünk, halálában mindenki egyedül van. Alkonyodik, s a sokszor ismételtgetett „arany” nemcsak a gazdagság illúzióját teremti meg, de eleven színekkel festi meg a partot is: Ady szavai nyomán szinte látjuk a lenyugvó nap fényében csillogó aranyat s az aranszín fények játékát a folyó hullámain. Az alkonyat s az arany fények egy őszi este hangulatát idézik,

mely az az időpont, mikor a legerősebben érezzük az elmúlást – nem véletlen, hogy Kosztolányi is az ősz és az aranyszínt választotta huszonhárom évvel később annak leírására, mikor az embert megéri az elmúlás: „Jobb volna élni. Ámde túl a fák már arany kezükkel intenek nekem.” A vers drasztikus kontrasztot teremt: a zúgó Élet partján állunk, s a meghatározó érzés mégis a halál közelsége.

Ezt a hangulatot csak fokozza a sürgetés, a ki is mondott gondolat: „Engem egy pillanat megölhet, nekem már várni nem szabad”. A lírai én az élet partján áll, *kívül* rajta, s leküzdhetetlen akadályként állja útját a disznófejű Nagyúr, aki, hiába minden vágy, harc és élni akarás, mégsem engedi tovább.

Kicsoda ez a gonosz, torz alak? Neve nincs, még hozzá két okból is: a névtelenség egyrészt súlyt, másrészt rémisztő jelleget adhat mindennek. Az igazán fontos dolgokat nem szoktuk néven nevezni: Istenem, mondjuk, Hazám, Hazám, te mindenem, vagy éppen, ó, Anyám. Azzal, hogy a neve helyett egy általánosabb főnévvel utalunk valamire, szinte már misztikus szintre emeljük, a sok hasonló közül egyetlenként, mint fajtájának legsikerültebb példányát vagy éppen arche-típusát. Egy adott szituációban vagy kapcsolatban ez a felek közti viszonyt is rögzíti: hogy egy közismert példával éljek, ahogy Sherlock Holmes számára Irene Adler a Nő, az egyetlen, aki mint férfinak egyenrangú társa vagy mint detektívnek ellenfele lehet, úgy Adynál a Nagyúr az egyetlen hatalmaság, mely előtt meg kell hajolnia. A Nagyúr: óriási hatalom, mely felettünk áll, nagybetűvel, mert egyedüli és abszolút. Itt nincs se Isten, vagy más, kisebb vagy nagyobb úr, csak a Nagyúr, szuverén uralkodó a költő teremtette világban. Névtelensége

egyben szörnyűségét is jelzi: mert mindnyájunkban ott él a primitív hit, hogy ami megnevezhető, az egyben megismerhető, uralom alá is hajtható. Az ismeretlen veszedelem mindig rémisztő, a megnevezhetetlen pedig iszonyatos, s így, név híján, a disznófej és a sertéstest leírása ellenére a Nagyúr alaktalan, megfoghatatlan és nyomasztó fenyegetés marad.

A Nagyúr embertelen figura, s nemcsak disznófeje miatt, mely megfogható formába önti ezt az érzést. Nem beszél: nincs szüksége rá, tagadása abszolút és áthatolhatatlan falát nem szavakból építi – és nem lehet meghatni semmivel. Ady először hízeleg, simogatja és meglékeli a fejét, azaz feltárja leplezetlen önmagát, ami az őszinte megalázkodás egyik legvégső gesztusa. Mikor ez a módszer nem válik be, könyörögni kezd, szó szerint térdre hullva kérleli a Nagyurat, végül pedig *ultima ratió*-ként erőszakhoz folyamodik, harcolni kezd vele, de mindhiába.

A Nagyúr némasága többet mond ezer szónál: a hízelkedésre, a könyörgésre, az ütésekre pusztán gúnyos nevetéssel felel. S nem csak egyszer: a Nagyúr vigyorog a vers elején, s kikacagja a költőt, mikor a fejébe néz, s mikor reménytelenül küzd ellene. Egy költő – s ne felejtsük el, bár a Nagyúr előtt álló tehetetlen alak minden ember allegóriája, emellett maga a költő is – szinte nem is szembesülhetne kétségbeejtőbb, megalázóbb jelenséggel, hisz ha valaki rá nézve sír, haragszik, átkozódik vagy gyűlölködik, azzal legalább kiváltott egy mélyebb érzelmet, ha azonban ő csak gúnykacajra érdemes, akkor megbukott, szánalmas és középszerű, akit nem lehet komolyan venni. Egy humorista talán nem bánná, ha kikacagnák, és még egy orvos vagy mérnök

is megbocsáthatja, egy író azonban, akinek a sikere nem mérhető matematikai módszerek, külső, objektív tényezők révén, csupán az írására adott emberi reakciók mértéke szerint, nem kaphat rosszabb kritikát annál, mint ha azt mondják: nevetséges.

Ady költőként pontosan ráérezhette a nevetés romboló erejére, s tökéletesen meg is ragadta azt – mert mennyivel mélyebbre vág ez a gúny, ha, ahogy a disznófejű Nagyúr is, nem csupán életünk egy szegmensére vagy egyetlen cselekedetre, alkotásra vonatkozik, hanem egész mivoltunkra! A lírai én a lehetetlenség határáig lecsupasztja magát, feltárja a legtitkosabb gondolatait, a vágyait és a félelmeit, s a Nagyúr csak belenéz, és kacag. Mikor pedig elkecseregett küzdelemben kezd, mely reménytelenségénél fogva talán nemesnek is nevezhető, a Nagyúr ismét kineveti. Ennyit érne hát egy ember minden törekvése és harca?

Igen. Ha gondosan szálakra bontjuk az allegória finom szövetét, feltárul előttünk, miért harcol az ember, mit kíván elérni. Várja a zúgó Élet, melytől maga sem tudja pontosan, mit remél, csak azt, hogy az csodálatos lesz, új és nagyszerű, „szent zürzavar”, melyet megragadni nem lehet, csak az érzést, mely felé hajt, ezt a mélyről fakadó, mindent felülíró vágyat. Több ez mint távoli reménység vagy pillanatnyi álmom: az Élet felé törekvés szükségszerűség, szinte már kategorikus imperatívusz, olyan belső parancs, melynek teljesítése minden másnál előbbre való. Ám az Élethez vezető utat elzárja a Nagyúr, s hogy átjusson rajta, az ember legyőzi az undorát a hízelgésben, a büszkeségét a könyörgésben s a félelmét a harcban.

Bármily fontos is e küldetés, a teljesítése lehetetlennek tűnik. De miért? A lírai én helyzete, ahogy kívülről pró-

bálja megközelíteni az Életet, s arannyal akar bejutni, megmutatja, miféle élet ez a folyó: tökéletes platóni ideál, mely mámoros csodákat rejt, mely sziréndalával hívogat, s mely a valóságban elérhetetlen. A költő vágyakozása az Életbe gyermeki vágy, melyet még nem torzítanak keserű tapasztalatok, fáradt, józan gondolatok vagy a racionalitás ridegsége – ez az az Élet, melyet a lelkünk mélyén mind keresünk vagy kerestünk valamikor, mielőtt megtanultuk, hogy mivel a világot nem tudjuk a kívánságainkhoz igazítani, inkább igazítsuk a kívánságainkat a világhoz. Ki ne érezte volna úgy, hogy valahol, talán nem is olyan messze, ott van előtte minden, amire valaha vágyhat – „mind én reám vár, én reám” –, s csak egy egészen kicsi hiányzik, hogy megszerezze. A kisgyermek hite ez, mely szerint csak fel kell nőni, hogy övé legyen az egész élet, megtehesse mindent, amit kíván, megehesse az összes csokoládét, vezethesse apa autóját. Ezt a hitet cipeljük magunkban egyre mélyebbre temetve, de újra meg újra fellobbantva lángját: majd ha megkapom ezt az állást... majd ha boldog házasságban élek... majd ha publikálom az eredményeimet... majd ha megnyerem a lottót... Mintha egyetlen esemény, egyetlen tett vagy mesterfogás lenne a kulcs az Élethez, mintha csak egyetlen próbatételre kellene átesnünk, hogy a minden a miénk legyen. Minden: mert ez a vágy nem egyes személyekre vagy tárgyakra irányul, hanem az életre átfogóan, mindarra, amit valaha megkívántunk és megkívánhatunk.

Ehhez azonban aranyra van szükség, mintegy „belépőjegyre” az életbe. Ez nem feltétlen pénz, bár az arany a legközvetlenebbül arra utal; de lehet bármi más is, ami drága és nehezen megszerelhető, s ami az arany kettős természetével bír. Az arany ugyanis

szép és sokat ér – de bármily szemet gyönyörködtető is kis mennyiségben, az ember hamar megcsömörlik tőle, s nagy tömegben csak ízléstelen giccs lesz. Ráadásul bármit érjen is, *önmagában* semmire sem elég: ezt hamarosan megtanulja, aki partot ér egy lakatlan szigeten egy láda arannyal. Sem az éhséget, sem a szomjat nem csillapítja, nem véd meg a betegségtől, félelemtől, veszedelmektől – de ha sikerül is mindezt megvásárolnunk, és dúsgazdagon ülünk egy kényelmes kis kastélyban, ismét csak szembesülni fogunk azzal, hogy nincs az a pénz, mely megszabadíthatna a magánytól, a bánattól, a csalódástól vagy a haláltól. Az arany csak eszköz lehet, nem cél – a cél azonban elérhetetlen.

Itt kell visszatérnünk a kérdésre: ki ez a Nagyúr, aki közénk és az Élet közé áll? Gúnyos és megközelíthetetlen, s közel sem olyan sebezhető, mint az ember: szívét serte védi – nem véletlen hangzik ez egybe a „szőrösszívú” kifejezéssel –, s minden álma süket. Információhoz az is hozzájuthat, aki nem hall, de meg van fosztva a gyönyörtől, mely egy szárnyaló dallamot vagy egy kedves hangot kísér, s ha egy álom süket, abból kiveszett az önmagáért való szépség, az a csodálatos minőség, mely az álmok sajátja – már nem is igazán nevezhető többé álomnak. A Nagyúr azok közé tartozik, akik – Reményik Sándor szavaival élve – két szürke szemmel látnak, akik észre sem veszik a csodákat. A Nagyúr mit sem törődik a zúgó Élettel, melynek partján ücsörög, s mely úgy vonzza az embert – talán nem is hallja, nem is látja. Az arany számára mit sem ér, mégsem osztozik rajta, mégsem nyit utat az Élet felé.

A disznófejű Nagyúr mindnyájunkban ott él: benne testesül meg minden kételyünk, csalódottságunk és keserű, pesszimista racionalitásunk,

mely elválaszt álmaink életétől. Az ember azt mondja, *erre vágyom*, s a Nagyúr pusztá jelenlétével, szóltanul is visszavág: nincs rá pénzed, nincs rá lehetőséged, gyenge vagy, ostoba és tehetetlen. A Nagyúr a lelkünkbe néz, és csak kacag: azt hiszed, sikerülhet? Azt hiszed, elérheted? S mi mégis könnyörgünk, alkudozunk és harcolunk ebben az örökös küzdelemben, mely egyszerre riasztóan egyenlőtlen, mégis megdöbbentően kiegyensúlyozott.

Egyenlőtlen, mert az ember magányosan, pusztá kézzel száll szembe a disznófejű agyarával, nem lándzsával, páncélban, mint a Sárkányölő; kiegyensúlyozott, mert mégis méltó ellenfél a Nagyúrnak, nem bukik el, töretlenül harcol, bár ezer este múlt ezer estre, s annyi vér ontatott ki. Az emberi akarat örökkévaló küzdelme ez, melyben reménytelenül harcolunk az álmainkért – s jól is van ez így, mert ha térdre kényszerítenénk a disznófejű Nagyurat, s aranyával a kezében belevetnénk magunkat az Életbe, a hullám azonnal kivetne egy másik parton, egy újabb fenevad előtt, s az Élet csábítóan, mégis elérhetetlenül zúgna tova a háta mögött.

Ebben a végeérhetetlen küzdelemben újra és újra talpra állni s támadni: ez az ember legnagyobb erénye, s egyben legnagyobb hibája is. Hiábavaló küzdelmet vívunk, melynek sosem lesz, nem is lehet vége, olyan célért, melyet nem érhetünk el – ez a küzdelem azonban az, ami emberré tesz, s megnyitja előttünk a lehetőséget, hogy újra és újra legyőzzük önmagunkat. Ady az emberi lét felemelő kettősségét ragadta meg ebben a versben: az élet és halál határán a remény és reménytelenség csodálatos allegóriává fonódnak össze, melynek középpontjában az örök küzdelem, a sosem gyengülő akarat diadala áll.